

TARF

SIMO HEININEN

Junat olivat myöhässä, kuten tavallista. Siitä on turha valittaa, kertoi sikäläinen kollega, sillä rataverkon kunto oli sellainen, että aikataulujen noudattaminen olisi ollut hengenvaarallista. Vaihdoin junaa Leipzigissa. Euroopan suurin asema haisi puhdistusaineelta kuin suunnaton pisuaari. Erfurtissa löysin pienen harhailun jälkeen augustinolaisuustarin ja sen kapitulinsalin, jossa sinertävän savupilven verhoama kokous oli jo alkanut. Puhetta johtanut kirkkopresidentti Joachim Rogge toivotti kaunopuheiseen tapansa ensikertalaisen tervetulleeksi.

Theologischer Arbeitskreis für reformationsgeschichtliche Forschung piti istuntoaan hieman nuhjuisessa kurssikeskuksessa, joka oli aikoinaan ollut nuoren Lutherin luostari. Koolla oli kolmisenkymmentä teologia, puolet isäntämaasta, muutama läntisestä Saksasta, loput Pohjoismaista, Englannista ja Itävallasta.

Vuoden 1978 Erfurtin kokous oli järjestyksessä kahdeksas. Työryhmä oli perustettu vuonna 1970. Tällöin Saksan Demokraattinen Tasavalta eli voimansa päiviä, ja oli pelättävissä, että se muuttaisi Wittenbergin Lutherhallen varhaisporvarillisen vallankumouksen museoksi. Tämän estämiseksi perustettiin ekumeeninen työryhmä, jonka tehtävänä oli Lutherin ja reformaation tieteellinen tutkimus ja joka toimisi Lutherhallen yhteydessä. Hankkeen takana olivat saksalaisten kirkonjohtajien lisäksi Kirkkojen maailmanneuvosto ja Luterilainen maailmanliitto, jonka varapuheenjohtaja Martti Simojoki teki DDR:n kansankamarin puheenjohtajalle selväksi, että Lutherin reformaatio on noussut uskonnolliselta pohjalta eikä suinkaan ollut sama kuin varhaisporvarillinen vallankumous. Lähinnä pohjoismaisten kirkonjohtajien painostus sai aikaan,

että kansainvälisestä maineestaan huolta kantava Itä-Saksa antoi luvan työryhmän perustamiseen.

Kokousten järjestämisestä vastasi DDR:n evankelisen eli unioidun kirkon keskushallitus, käytännössä suunnittelun ja organisoinnin hoitivat Leipzigin reformaatiotutkijat Helmar Junghans ja Günther Wartenberg. Pohjoismaiset tutkijat olivat mukana alusta lähtien, ruotsalaisista Bengt Hägglund ja Kjell-Ove Nilsson, Tanskasta Leif Grane, suomalaisista Fredric Cleve jo vuonna 1971 ja Lorenz Grönvik vuonna 1973. Tuomo Mannermaa esitelmöi ensimmäisenä suomalaisena vuonna 1984.

Junghans kutsui vuonna 1975 ensi kertaa työryhmään länsisaksalaisen teologin, Bernhard Lohsen Hampurista, ja hieman myöhemmin mukaan tuli muita johtavia reformaation tutkijoita kuten Münsterin Martin Brecht, Göttingenin Bernd Moeller sekä Heidelbergin Heinz Scheible ja Eike Wolgast.

Kokousten ohjelma vakiintui pian. Joka toinen vuosi oltiin Wittenbergissä, muina vuosina jossain muussa Lutherin kaupungissa: Leipzigissa, Greifswaldissa, Gothassa, Erfurtissa, Eislebenissä, Torgaussa, Meissenissa, Brandenburgissa. Kansainvälisten Luther-kongressien vuodet 1977, 1983, 1988, 1993, 1997, 2002, 2007 jätettiin väliin. Koolle tultiin yleensä syyskuun viimeisenä torstaina, ja kokous päättyi sunnuntain jumalanpalvelukseen. Ohjelma koostui esitelmistä, joita yhteen kokoukseen mahtui kuutisen kappaletta. Yksi niistä oli paikalliselle seurakuntaväelle ja mahdolliselle muulle yleisölle suunnattu ja yleistajuinen esitelmä. Kullakin kokouksella oli oma teemansa, niin että esimerkiksi Johannes Bugenhagenin syntymän 500-vuotisjuhlavuonna vuonna 1985 Greifswaldissa aiheena oli hänen teologiansa ja vaikutuksensa. Kaksi vuotta

myöhemmin kokoonnuttiin pienessä Schmalkaldenin kaupungissa, jossa Lutherin kirjoittamat artikkelit oli hyväksytty 450 vuotta aikaisemmin.

Työryhmän ydinosamuusaluetta oli Lutherin teologia ja Saksan reformaatio. TARF – Roggen, Jung-hansin ja Wartenbergin johdolla – valmisteli vuoden 1983 Erfurtin kansainvälisen Luther-konferenssin, julkaisi juhlavuodeksi perusteellisen kokoomateoksen Lutherin miehuusvuosista sekä uuden kriittisesti toimitetun valikoiman hänen teoksistaan.

Kokousten esitelmät olivat maan tapaan pitkäköjä ja perusteellisia. Monet oli alun perin tarkoitettu julkaistaviksi ja palvelivat varmasti paremmin painettuina kuin sisältä luettuina. Ulkomaisen kuuntelijan ymmärrystä rajoitti paitsi puutteellinen kielitaito myös perehtymättömyys saksalaisen systemaattisen Luther-tutkimuksen moniin koulukuntiin ja erilaisiin esiyttämyksiin sekä niistä tehtyihin tutkimuksiin. Siitä että työryhmän saksalaiset jäsenet tunsivat Lutherinsa, ei jäänyt epäilyksen sijaa, ei myöskään siitä, että reformaattorin oma teksti on ymmärrettävämpää kuin hänen selittäjiensä.

Kirkkohistorialliset esitelmät olivat toisella tavoin haasteellisia. Reformaatiokauden Saksa oli tilkkutäkki, jonka muodostivat lukuisat enemmän tai vähemmän vapaat valtakunnakaupungit ja pikkuruhtinaskunnat. Niiden koko, rajat ja tunnustuskunta vaihtelivat: ruhtinaiden avioliitot yhdistivät ja perinnönjaot jakoivat niitä, ja ruhtinaan kääntyessä kääntyivät myös hänen alamaisensa. Näistä keikauksista eivät työryhmän saksalaisetkaan jäsenet aina olleet perillä. Perusteellinen esitelmä Mansfeldin kreivien kirkkopoliitikasta oli näin ollen paikallaan, puhumatta selvityksestä siitä, missä Nassau-Dillenburg ja Nassau-Katzenellenbogen sijaitsivat ja miten ne erosivat toisistaan.

Esitelmät olivat parhaimmillaan erinomaisesti laadittuja ja esitettyjä, pahimmillaan pitkävetisiä ja puuduttavia. Silloin tällöin saattoi huomata vanhemman kollegan vaipuneen uneen tai toisen keskittyvän postikorttien kirjoittamiseen.

Kokousten yksi iltapäivä oli varattu ekskursiolle ja yksi ilta epämuodollisemmalle yhdessäololle, jossa osanottajat kertoivat Lutherin ja reformaation tutkimuksen saavutuksista ja näköaloista omassa

vaikutuspiirissään. Tämä tarjosi mahdollisuuden paitsi kotimaisen tutkimuksen myös Suomen ja sen kirkon laajempaankin esittelyyn.

Paitsi tieteellinen työryhmä TARF oli itäisen Saksan teologeille samantapainen henkireikä kuin jo ennen toista maailmansotaa alkaneet balttilaiset teologikonferenssit. Niitä onnistuttiin jatkamaan vuodesta 1961 alkaen, ja ne kokoontuivat joka toinen vuosi itäisessä Saksassa (Greifswaldissa ja Rostockissa), joka toinen taas pohjoismaisissa yliopistoissa.

Kirkon ulkomaanasioiden teologisen jaoston päällikkö Lorenz Grönvik varusti suomalaiset TARF-delegaatit muutamalla lännessä painetulla ja idässä kielletyllä teoksella, joita ehdottomasti tarvitsimme kokoustyöskentelyssä ja jotka sitten jäivät isäntien käyttöön.

Muutamalla puolen viikon vierailulla ei luonnollisesti saanut kattavaa kuvaa tasavallasta, jonka rappio paljastui kaikessa karmeudessaan vasta kun se oli häviöön mennyt. Kirkko eli niukoissa oloissa, ja työryhmälle tarjottu majoituskin oli joskus vaatimatonta tasoa. Mutta isäntien vieraanvaraisuus oli aitoa ja kokousten ilmapiiri miellyttävä. Niiden väljätkö ohjelma mahdollisti myös kollegoihin tutustumisen – mikä on tieteellisten kokousten tärkein anti.

DDR vaati kirkoiltaan lojaalisuutta vallassa olevaa esivaltaa kohtaan, mutta ei tunnustautumista kommunistiseen valtionuskontoon eikä edistyksekköön historiantutkimukseen. Tässä teologit olivat vapaampia kuin esimerkiksi historiantutkijat. Suomen ja DDR:n historioitsijoiden yhteisiin seminaareihin kuului yleensä pari esitelmää länsimaisen kapitalismin kriisistä ja odotettavissa olevasta tuhosta sekä imperialistien hirmutoista. Muutama kiitoksen sana Marxille ja Engelsille saattoi myös olla paikallaan kaikkialla läsnä olevan salaisen poliisin tydyttämiseksi. Tällainen *devotio moderna* ei rasittanut reformaatiohistorian työryhmää. Myönnytyksenä viralliselle historiantutkimukselle voi korkeintaan pitää sitä ylimitoitettua huomiota, jota osoitettiin Thomas Müntzerille. Työläisten ja talonpoikien tasavalta oli paremman puutteessa nostanut Lutherin kiroaman radikaalin reformaattorin ja talonpoikais-

johtajan erääksi kansallissankarikseen ja painanut hänen kuvansa viiden markan seteliin. TARF ei kuitenkaan korostanut hänen vallankumouksellista rooliaan, vaan tutki häntä nimenomaan teologina. Kun DDR:n setelit sitten menettivät arvonsa, jäi Müntzer sivuun reformaatiotutkimuksen valtavirrasta. Hänen niukoista teksteistään oli jo varmasti saatu irti oleellinen.

Isoveli valvoi työryhmäämme kuten kaikkea muutakin vainoharhaisessa tasavallassa. Yhtä paikallista ryhmän jäsentä ei enää vuoden 1990 kokouksessa nähty. Työryhmän jäsenistä on luultavasti omat kansionsa Stasin arkistossa, mutta niiden informaatioarvo lienee mitätön.

Saksojen jälleenyhdistyminen eli die Wende tuli, kaikesta huolimatta, odottamatta. Valtiot olivat hyväksyneet toisensa ja olivat toisistaan riippuvaisia. Länsi rahoitti itää esimerkiksi ostamalla ihmisiä, muiden muassa poliittisia vankeja ja professoreita. Sukulaiset avustivat, samoin seurakunnat. Taloudellinen yhteistyö toimi, painotöitä teetettiin halvemmassa idässä, ja Liittotasavallan armeijan asepuvet valmistettiin demokraattisessa tasavallassa.

Vuoden 1989 TARF kokoontui Erfurtissa. Matkustin sinne Tuomo Mannermaan kanssa junalla. Vastaan tuli yhtä hitaasti juna täynnä iloisesti vilkuttavia ihmisiä. Se oli vapauden juna, joka kuljetti länteen niitä DDR:n kansalaisia, jotka olivat hakeneet turvapaikan Liittotasavallan Prahan lähetystöstä. Itäinen Saksa oli kesällä viettänyt 40-vuotisjuhlaansa, mutta sen johtajat eivät olleet ymmärtäneet kunniamies Gorbatshovin vihjausta siitä, mitä kello oli lyönyt.

Erfurtissa tunnelma oli painostava. Teemana oli Thomas Müntzer, jonka syntymästä oli kulunut puoli vuosituhatta. Mukana oli myös pari profaanihistorioitsijaa. Ekskursio tehtiin Allstedtin kaupunkiin, jossa sankari oli toiminut saarnaajana. Jotkut osanottajat kävivät lisäksi Bad Frankenhausenissa, jossa Müntzer oli johtanut talonpoikaisjoukkonsa tuhoon. Paikalle oli pari viikkoa aikaisemmin valmistunut talonpoikaissodan museo, jossa rotundamuotoisen rakennuksen sisäseinää kiertävä valtava fresko esittää Frankenhausenin taistelua. Se jäi viimeiseksi itäsaksalaisen historiannäkemyksen

muistomeriksi; kansan suussa panoraamamuseo on saanut nimen Elefantenklo.

Yhdistyminen toi mukanaan myös kirkossa ja teologisissa oppilaitoksissa virkaeroja ja -ylennyksiä, paljastuksia ja tunnustuksia, pahemmasta puhumatta. Se herätti myös joukon läntisen puolen besserwissereitä, jotka kiiruhtivat kertomaan, miten itäisen tasavallan kirkonmiesten olisi pitänyt sosialisissa yhteiskunnassa toimia.

Yhdistymisen jälkeen balttilaiset teologikokoukset lopetettiin. Niiden teemat olivat hajanaisia, eikä niitä enää tarvittu ylläpitämään yhteyksiä länsimaihin. Sen sijaan enemmän itse asiaan keskittyneet saksalais-suomalaiset historioitsijakokoukset jatkuivat. Myös TARF kokoontuu vuosittain kuten ennenkin, yleensä vanhan itäisen Saksan eli niin kutsuttujen ”uusien liittovaltioiden” puolella. Ne ovat vähitellen pesseet kasvonsa ja rakentaneet raunionsa. Ruskohiilen haju on hävinnyt, junat kulkevat aikataulussa, ja isäntäkirkkoa edustava Oberkirchenrat voi karauttaa työryhmän kokouksiin Porschella.

Vuoden 2009 TARF oli Melanchthonin synnyinkaupungissa Brettenissä Badenissa, seuraavaksi kokoonnutaan taas Wittenbergissä. Sukupolvi kokousten johdossa on vaihtunut: Rogge, Wartenberg ja Junghans ovat poissa. Tutkimus jatkuu ja voi nyt ulottua jo taakse jääneeseen DDR:n aikaan. Siegfried Bräuer kertoi Gothassa vuonna 1982 siitä, miten kansallissosialistit ottivat Lutherin omakseen valmistellessaan vuoden 1933 reformaattorin syntymän 450-vuotisjuhlaa. Kaksitoista vuotta myöhemmin hän saattoi esitelmöidä siitä, miten työläisten ja talonpoikien tasavallan johto valmisteli vuonna 1960 Melanchthonin kuoleman 400-vuotisjuhlaa.

KIRJALLISUUTTA

HAENDLER, GERT

1999 *Kirchliche Verbindungen über die Ostsee hinweg in Geschichte und Gegenwart*. Berlin.

HENTILÄ, SEPPO

2004 *Harppi-Saksan haarukassa: DDR:n poliittinen vaikutus Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1004. Helsinki.